

УДК 81:17.02:811.162.2.

Скрипник Н.І., канд. філол. наук, викладач
ВГПК, Вінниця

ЗВ'ЯЗОК МОВИ Й МИСЛЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ

В статті розглядаються різні трактування зв'язку мови й мислення з метою окреслення пунктів необхідних для когнітивного аналізу. Автор визначає основні положення та методологічні засади для когнітивного підходу до вивчення мовних явищ.

Ключові слова: мова, мислення, когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, концептуальний аналіз, мовна картина світу, наукова (концептуальна) картина світу, національна (етнічна) мовна картина світу.

Лінгвокогнітивна потреба вивчення взаємозв'язку культури й мови, менталітету й мови, мови й мислення впливає із визнаного сучасною наукою цілісного існування різних типів суспільної свідомості, мови, внутрішнього суб'єктивного світу людини, речей і реалій, що її оточують (Я. Ануевич, Є. Бартмінський, В. Жайворонок, Р. Кісь, В. Кононенко, Й. Мацькевич, В. Телія, Р. Токарський). Мовні феномени перебувають стосовно позамовних (соціальних, культурних і навіть фізичних) у детермінантному зв'язку. Сучасних дослідників дедалі більше цікавить мовний тип соціуму, національномовні моделі світу. Ідеї В. фон Гумбольдта та О. Потебні отримали «нове життя» й були покладені в основу етнолінгвістичних досліджень, які аналізують питання розвитку мови у зв'язку з «духом народу», його ментальністю, способами життєдіяльності.

Мова – це засіб, яким народ від покоління до покоління передає свій досвід і духовні надбання. Розвинувшись на біологічній основі другої сигнальної системи, мова є, з одного боку, унікальним явищем, складником і виразником національної культури, з іншого боку, універсальним акумулятором історії, культури, ментальності етносу. Д. Ужченко з М. Наконечним одностайні у твердженні: «Кожна мова має свою неповторну красу й силу, свої цінні риси, особливості, свої сильні сторони, що роблять її де в чому просто незамінним знаряддям пізнання навколишнього світу, дійсності» [11, с. 47]. Зі свого боку зазначимо, що функційно розвиненішою є мова, то більше в неї можливостей відтворювати духовний і матеріальний світ етносу. Загальновідомо, що українська мова є семантично багатою й розвинутою в усіх функційних стилях. Згідно з Я. Ануевичем, мова – скарбниця досвіду поколінь, що містить зафіксовану (у поділі дійсності на фрагменти) картину світу й нерозривно з нею пов'язану аксіологічну систему [15, с. 36].

Науковці розмежують наукову (концептуальну) і мовну картини світу, зараховуючи до першої сукупність знань про світ, а до другої – визначення головних елементів концептуальної картини світу та її експлікацію мовними засобами. Наукову картину творить

передусім співвіднесеність із дійсністю (І. Голубовська [3]); мовна ж картина враховує як реальні дані, так і культурні нашарування, що підпорядковані мисленню й оцінкам людини (О. Барабаш [2], Р. Токарський [16]).

Менталістична парадигма в дослідженні мовних явищ спирається на одну з основних універсальї і водночас, за В. фон Гумбольдтом, антиномій лінгвістики – зв'язку мови й мислення. Визнання цього закону дає змогу відкинути уявлення про мову як систему в собі й визнати мову, поряд з історією, мистецтвом, літературою однією з форм суспільної свідомості, інструментом культури й не тільки засобом, а й результатом пізнання світу.

Для подальшого окреслення основних категорій та обґрунтування доцільності лінгвістичних студій, необхідно проаналізувати й описати предмет нашого дослідження, а саме аспекти зв'язку мови й мислення, зокрема, й різні погляди етнопсихологів, етнолінгвістів на цю проблему. На такий зв'язок указували більшість лінгвістів від Аристотеля до сучасності.

Потреба в окресленні окремих, важливих для цього дослідження аспектів зазначеного зв'язку, зумовлена антропоцентричним підходом, який спирається на мисленнєві феномени: когніцію (пізнання), концепт (поняття), перцепцію (сприйняття) тощо. Про перевагу раціонального (мисленнєвого компоненту) в загальномовному засвоєнні життєвого досвіду індивідів-носіїв та вторинність перцептивних і суб'єктивних компонентів свідчить суцільна категоризація, ідіоматизація, тобто мовне узагальнення найрізноманітніших явищ суспільного буття. При цьому конотація як реалізатор експресивної, емотивної та естетичної функції мови в парадигматиці мовних одиниць є вторинною. Отже, зв'язок мислення й мови очевидний і визначальний для акумулювання досвіду й знань у мові. У розрізі нашого дослідження він уявляється триєдиним: явище навколишнього світу – сприймання явища ментальною однопипними суб'єктами (соціальна група, етнос, нація тощо) – узагальнення досвіду цього сприймання в мовних одиницях.

Діахронічний підхід до проблеми потребує розгляду зв'язку «мова – мислення», починаючи з перших його виявів у мовній практиці людини. На сьогодні остаточно визнано факт первинності виникнення мислення щодо мови. Попри незаперечність, цей факт не пояснює процесу виникнення мови й початку акумулювання в ній життєвого досвіду.

Послідовники конвенціональної теорії виникнення мови стверджують, що мова виникла на основі взаємодії природного людського буття та його соціальних форм і побудована «на вірі, розумі та волі». Звідси виникає вплив граматичних праць на когнітивну лінгвістику, унаслідок чого саме в граматиці вбачалася «внутрішня сила» мови в значенні духовного потенціалу народу. Зокрема, за О. Ф. Мерзляковим, роль граматики «полягає у збереженні мови від чужого впливу, тобто зберегті її чистоту і характер, точність і визначеність, а також надати слову силу, чіткість або живість і легкість» [8, с. 8].

Когнітивний досвід у своєму узагальненні історично прямує від чуттєвого до раціонального. Згодом сформувалися групи мовних знаків, що символізували предмети, дії, якості тощо.

Визначальним для розуміння когнітивного підходу є положення В. фон Гумбольдта про зв'язок мови й мовлення, згідно з яким «мова є не мертве виникнення, а діяльність, тобто сам процес виникнення, тому її історичне визначення може бути тільки генетичним: мова є вічним зусиллям душі зробити членороздільний звук вираженням думки» [9, с. 26]. Інтуїтивно відчуваючи те, що ми наразі називаємо мережею фреймів, В. фон

Гумбольдт називав мову діяльністю душі й наділяв її особливою енергетичною природою. Він вважав, що мова створює великий запас слів і систему правил, які потім перетворюються в самостійну силу.

Когнітивний аспект розглянутого зв'язку доведений в універсальній метафоричній природі людського мислення, що знайшло відображення на різних рівнях мови і в дослідженнях мовознавців від В. фон Гумбольдта й О. Потебні – до Дж. Лакоффа, А. Ченкі та ін. Останній, зокрема, пов'язує найглибші пласти концептуалізації з «онтологічними метафорами», обмеженими у своєму спектрі до кінестетичних образів-схем, які сформувалися на ранніх етапах еволюції і є «динамічними зразками наших процесів сприймання й моторних програм, що повторюються» [13, с. 347].

Іншим аспектом буття мови, який наочно доводить наявність взаємозв'язку «мова – мислення» й домінування раціонального в народній мові, є певна зорганізованість на парадигматичній осі. Зокрема, на тлі ситуативності, оказіональності й суб'єктивності в уживанні лексичних одиниць, за допомогою чого пересічний індивід намагається висловити необхідну інформацію й емоції, у народній мові існує структурованість, яка доводить безпосередній зв'язок мови й мислення усіх представників етносу, об'єднаних спільністю менталітету, етнокультурних та світоглядних традицій. Це виявляється, згідно з теорією Н. Хомського [12], у вроджених глибинних структурах мозку.

Незважаючи на значну ненормативності побутового мовлення, наявності у ньому обірваних та неповних речень, граматики залишається формальним і реальним доказом постійного зв'язку мови й мислення при продукуванні висловлювань і спілкуванні на усіх рівнях суспільного життя. З іншого боку, багатство народнорозмовного синтаксису, його «гнучкість» у межах парадигми речення в українській мові дозволяють зарахувати його до експлікаторів емоційного досвіду.

Отже, для концептуального аналізу зв'язку «мислення» з мовою є підґрунтям для вивчення взаємозв'язку й взаємозумовленості психічної діяльності та мови.

Проблема мовної картини світу (МКС) є, безперечно, провідною в сучасній когнітивній лінгвістиці. Закономірності та особливості взаємодії мови, культури та етнічної ментальності неможливо дослідити без залучення таких суміжних наук, як філософія, етнопсихологія, культурологія, фольклористика, міфологія, адже саме вони відтворюють у всій повноті картину світу.

Різні методологічні школи й окремі науковці у своєму баченні МКС акцентують на різних аспектах цього феномену. Наприклад, О. Яковлева під МКС має на увазі «зафіксований у мові й специфічний для світу... своєрідний світогляд крізь призму мови» [14, с. 73]. Це означає, що МКС є суб'єктивною картиною об'єктивного світу. Ю. Апресян визнає існування наївної картини світу, що «є відображеними в природній мові способами сприйняття й концептуалізації світу, коли основні концепти мови складаються в єдину систему поглядів, своєрідну колективну філософію, яка нав'язується як обов'язкова усім носіям мови». Отже, МКС ніби додано «чистому» індивідові разом із засвоєнням мови. Відображення світу в мові наївні, але не примітивні й у багатьох випадках не менш складні, ніж у науковій картині світу. Прикладом слугують уявлення про внутрішній світ людини, що увібрив досвід десятків поколінь упродовж тисячоліть, які є «надійним провідником у цей світ» [1, с. 39].

У МКС, на думку психолінгвістів, важливим складником є домовна картина світу, тобто уявлення, що не мають мовного вираження, але є джерелом для нього. Так,

Л. Лисиченко слідом за Л. Виготським зазначає, що відношення мислення й мови можна було б схематично позначити двома перехресними колами, які показали б, що певна частина процесів мовлення й мислення збігається. Це так звана галузь «мовного мислення». Але це мовне мислення не вичерпує ні всіх форм думки, ні всіх форм мовлення. Є велика галузь мислення, яка не матиме безпосереднього відношення до мовного мислення» [6, с. 38].

МКС, на думку Г. Колшанського, базується на особливостях соціального й трудового досвіду кожного народу. Урешті-решт це призводить до відмінностей у лексичній і граматичній номінаціях явищ і процесів, у сполучуваності тих чи тих значень, у їхній етимології. Мова «відповідно до незліченної кількості умов, що є стимулом у її спрямованому пізнанні, щоразу обирає й закріплює одну з безлічі властивостей предметів і явищ та їхніх зв'язків. Саме цей людський чинник наочно проглядається в усіх мовних утвореннях, як нормативних, так і у відхиленнях та індивідуальних стилях» [5, с. 33].

Вітчизняні науковці також по-різному кваліфікують поняття МКС. О. Горошко визначає МКС як «певне бачення, словесне конструювання світу у співвідношенні з логікою світорозуміння та світосприйняття», на думку О. Єфіменко, – це система інтуїтивних понять про реальність, що як феномен існувала із зародженням людської раси [4, с. 11]. Більшість визначень, які подають авторитетні науковці, формулюють примат нерационального в семантиці МКС. Досвід, який отримує індивід й етнос загалом, дістається в чуттєвих образах, нашаруванні однотипних ситуацій, символізації останніх подібно до предметів і явищ.

Науковці розв'язують проблему метафоричності терміна «мовна картина» шляхом уточнення понять «мовна картина світу», «концептуальна картина світу», «наукова картина світу» тощо. Зокрема Ж. Соколовська, розбудовуючи питання вивчення картини світу в аспекті семантики, розуміє цей термін як сукупність уявлень людини про довкілля, а МКС – як «сукупність уявлень людини про реальний світ, що закріплена в системі знань певної мови, у її лексико-семантичній підсистемі» [10, с. 2, 6].

Резюмуючи основні характеристики МКС, робимо висновок, що узагальненої чи універсальної МКС не існує, оскільки вона є результатом контамінації національних (етнічних) мовних картин світу, створених окремими етнічними спільнотами. Кожен народ, кожне лінгвокультурне середовище продукує свою національну (етнічну) картину світу, яка формує у свідомості окремих членів соціуму своєрідний тип ставлення людини до світу, природи, інших людей, до самого себе як члена суспільства, визначає норми поведінки.

Етнічна картина світу – зібрання основних принципів та передбачень, неусвідомлених і не обговорюваних, які спрямовують та структурують поведінку певної етнічної спільноти [7, с. 36]. Національна (етнічна) картина світу есплікується в національній (етнічній) мовній картині світу.

Отже, МКС (НМКС) не є чимось відмінним від внутрішньої, психологічної картини світу, вона є її виразником, «матерією», за допомогою якої національна картина світу виражається, а отже, стає доступною для наукового вивчення. З іншого боку, ККС універсальніша і є, як стверджують науковці, спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, водночас як мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й етичну своєрідність бачення світу членами однієї спільноти [6, с. 37].

Дотримуючись погляду, що мова й мислення – це два діалектично пов'язані, але не тотожні явища, стверджуємо, що МКС (НМКС) розвивається, відображаючи зміни

в пізнанні світу. Еволюцію домовної картини світу відбиває ККС і це неминуче призводить до відповідних змін у МКС. Система «людина – світ – мова» для МКС – це три базові явища, з яких випливає таке: вихідним пунктом для характеристики МКС є людина, яка пізнає незалежний від неї світ і створює засоби, насамперед мовні, для передавання набутих знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Избранные труды : в 2-х т. – М. : «Языки русской культуры», 1995. – Т. 2. – 768 с.
2. Барабаш О. Проблематика мовної картини світу в поглядах сучасних польських лінгвістів / О. Барабаш // Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції, 4–5 жовтня 2006 року. – Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2006. – С. 213–217.
3. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2004. – № 2/3. – С. 66–74.
4. Єфименко О. Є. Концепт «степ» в українській мові: словникова, текстова і психо-лінгвістична парадигма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Є. Єфименко; Харківський нац. пед. ун-т. ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 19 с.
5. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 107 с.
6. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5/6. – С. 37–38.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін.-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – 942 с.
8. Потєбня А. А. Мысль и язык / А. А. Потєбня. – К. : Науч.-произв. коммер. фирма «СИНТО», 1993. – 191 с.
9. Потєбня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потєбня // Слово и миф. – М., 1989. – 622 с.
10. Соколовская Ж. П. Картина мира в значениях слов – семантические фантазии или «катехизис семантики»? / Ж. П. Соколовская. – Симферополь : Таврия, 1993. – 231 с.
11. Ужченко В. Д. Фразеотворчі концепти в загальномовній та ареальній (східноукраїнській) ідіоматиці / В. Д. Ужченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ, 2002. – Вип. 10. – С.41–49.
12. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 121 с.
13. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления [под ред. : А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной]. – М. : Едиториал, 2002. – С. 340–369.
14. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 5. – С. 73 – 89.

15. Anusiewicz J. Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki / J. Anusiewicz // Język a kultura / pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmickiego. – Wrocław, 1988. – T. I. – S. 21–47.
16. Tokarski R. Siownictwo jako interpretacja świata / R. Tokarski // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. – Wrocław, 1993. – T. 2. – S. 335–362.

Скрышник Н.И., канд. филол. наук, преподаватель
ВГПК, Винница

СВЯЗЬ ЯЗЫКА И МЫШЛЕНИЯ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В статье рассматриваются разные трактовки связи языка и мышления с целью обозначения пунктов, необходимых для когнитивного анализа. Автор определяет основные положения и методологические основы когнитивного подхода к изучению языковых явлений.

Ключевые слова: язык, мышление, этнолингвистика, языковая картина мира, когнитивная лингвистика, концептуальный анализ, концептуальная (научная) картина мира, национальная (этническая) языковая картина мира.

Scripnick N.I., candidate of philological science, lecturer
Vinnytsia pedagogical teachers' training college, Vinnytsia, Ukraine

THE RELATIONSHIP OF LANGUAGE AND THOUGHT IN THE LINGUISTIC ASPECT

Different interpretations of the connection between language and thinking for the purpose of determination of cognitive analysis necessary points have been considered in the article. The author also defines the main regulations and methodological groundings for the cognitive approach to linguistic phenomena study.

Key words: Cognitive Linguistics, language, thinking, Ethnolinguistics, lingual world's picture, conceptual analysis, conceptual (scientific) world picture, national (ethnic) lingual world picture.

УДК 882.09-1

Чикарькова М.Ю., д. филос. н.
Черновцы

ПРОФЕТИЧЕСКАЯ ТЕМА У АХМАТОВОЙ

В статье рассмотрена интерпретация темы пророка в поэзии А. Ахматовой, выявлены мифолого-литературные и субъективно-биографические корни этой темы, неразрывная связь с темой любви, репрезентативность ее для русского поэтического контекста.

Ключевые слова: любовная лирика, пророческая тема, трагедийность, катарсис.

© Чикарькова М.Ю., 2016